

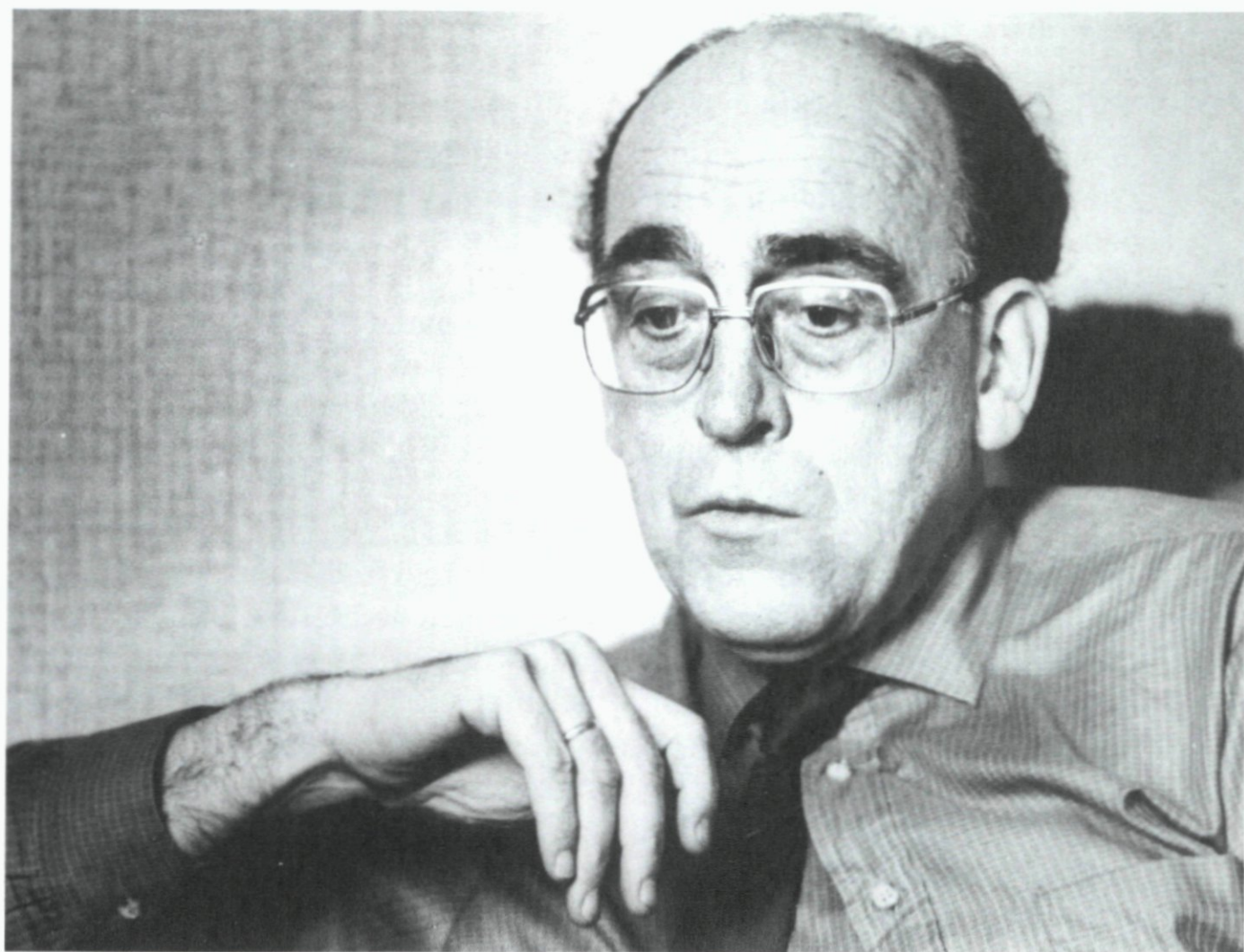
LOEK ELFFERICH, 1932-1992

DOOR A.M. VAN DER WOEL

De berichten in de landelijke pers die melding maakten van de dood van Loek Elfferich op 2 december 1992 hadden ongewild de suggestie van een dramatisch einde: omgekomen in de vlammen. De werkelijkheid was anders. Zittend op de bank is hij waarschijnlijk aan een acute hartstilstand overleden. De sigaar, die hij had zitten roken, was hem daarbij uit de hand gevallen en had de bekleding verschroeid. Omdat er door de goed gesloten ramen geen lucht van buiten kon toetreden was na veel roetvorming het brandje vanzelf uitgegaan. De zestigjarige publicist, die al meer dan een jaar zeer ernstig ziek was, had nog éénmaal voor opschudding gezorgd. Het was zeker niet de eerste keer, al bijna tien jaar tevoren was Elfferich door het publiceren van een spraakmakend boek gaan behoren tot de categorie landgenoten met een meer dan lokale bekendheid. Iedereen die zich met de geschiedenis van Nederland in de Tweede Wereldoorlog bezig hield kon van hem weten door zijn kranteartikelen en boeken over Rotterdam in de meidagen van '40.

Hoe kon een 'bescheiden achtergrondfiguur' zozeer op de voorgrond treden? Het is niet eenvoudig hierop een antwoord te geven. Laten wij het toch proberen. Op 14 mei 1932 in de Schoonoordstraat ter wereld gekomen was Ludo Johan Elfferich een geboren Rotterdammer. Ludo, onder welke naam bijna niemand hem heeft gekend, was de zoon van Johannes Wilhelmus Nicolaas Elfferich en Georgina Verbon. De vader was ambtenaar bij het gemeentelijk elektriciteitsbedrijf, later bank-employé. Beide ouders waren ondanks de uitheems klinkende namen van Rotterdamse afkomst. Loek was er trots op een nakomeling van 17de en 18de eeuwse Rotterdamse geslachten te zijn, 'géén 19de-eeuwse import uit de Bommelerwaard of zo, maar ècht Rotterdams'¹). Hij en zijn jongere zuster groeiden op in een hervormd gezin, waarin een opgewekte, vriendelijke en democratische sfeer heerste.

Loek bezocht een christelijke lagere school aan de Rodenrijse-
laan, later in de Pijnackerstraat en in 1944 ging hij naar de Christelijke HBS aan het Henegouwerplein, die overigens in de oorlog als distributiebureau was ingericht; daarom kreeg hij les in een

48. *Loek Elfferich. Foto RD/Niels van der Hoeven.*

school aan het Boschje. In de hongerwinter kwam er van de lessen weinig terecht.

Gedurende zijn middelbare schooltijd was hij actief als lid van de Christelijke Jonge Mannen Vereniging²). Het was in het hervormde jeugdwerk dat hij zijn toekomstige vrouw Tini Lezer leerde kennen. Een test wees uit dat Loek geschikt was voor een studie weg- en waterbouw, maar zijn belangstelling ging uit naar de journalistiek. Na enige kortdurende kantoorbaantjes kreeg hij zijn kans bij het Rotterdamsch Parool. Eerst als avondmedewerker, na één jaar als leerling-journalist. De in het jeugdwerk gemaakte contacten vergemakkelijkten zijn aanstelling bij de krant, waarvan de chef-redacteur, net als Loek, enthousiast lid van de C.J.M.V.-Blijdorp was geweest. Loek was toen 18 jaar en begon met het verslaan van jubilea, voorstellingen van amateurtoneel enz. In 1960 verliet hij als transmissie- en opmaakredacteur het Rotterdamsch Parool, om chef-opmaakredactie te worden bij de Haagsche Courant. Na twee jaar vestigde hij zich met vrouw en drie kinderen ook metterwoon in Den Haag. Vijf jaar later kreeg Loek het evenals veel andere stedelingen in zijn hoofd om buiten te gaan wonen. Hij verhuisde naar Benthuisen, waar hij een dijkbungalow had gekocht. Dat hij van het landelijk wonen is teruggekomen had hij ook met vele anderen gemeen. Voor hem en zijn gezin was er echter een bijzondere reden. In 1973 was Patricia, één van de drie dochters, tussen Zoetermeer en Benthuisen dodelijk verongelukt, toen zij op haar fiets door een auto werd gegrepen. Spoedig ontvluchtten de Elfferichs de plaats des onheils, om weer naar het geliefde Rotterdam terug te keren.

In Benthuisen had hij in gelukkiger dagen een half biografisch kinderboek geschreven: *De oude stad en de paarden*, met dierbare herinneringen aan zijn zwerftochten door het uitgebrande centrum van Rotterdam³). 'Geen kind kan op het ogenblik zo lekker spelen in de binnenstad als ik vroeger heb gedaan, in de bouwput achter Luxor of rond de ruïne van de Laurenskerk'⁴). Hij had als jong verslaggever de wederopbouwperiode van de stad zeer intensief beleefd, was vele malen aanwezig geweest bij het heien van eerste palen of het bereiken van hoogste punten van nieuwe bouwwerken. Een flinke dosis chauvinisme was hem, waarschijnlijk vanaf die tijd, bijgebleven.

In 1966 verliet hij de Haagsche Courant om zoals hij het zelf noemde 'de eerste professionele' redacteur te worden van het opinieweekblad Hervormd Nederland. Waarom het daar niet klikte,

weet ik niet, in ieder geval was hij na twee jaar al weer terug bij de Haagsche Courant.

Hij werd onderwijsredacteur. Het was in de tijd dat elke krant die zichzelf respecteerte voor deze functie een gespecialiseerde vakman probeerde aan te trekken. Loek stortte zich met groot enthousiasme op zijn nieuwe knollentuin, waarmee hij door zijn dochters al een intensief contact had gehad. Het evenals de Haagsche Courant door de firma Sijthoff uitgegeven Rotterdamsch Nieuwsblad drukte zijn artikelen ook af. In zijn geboortestad bleven daardoor zijn kennis van en bevlogenheid voor het onderwijs niet onopgemerkt. Met het gevolg dat hij op een dag in 1972 opgebeld werd door drs. J.G. van der Ploeg, wethouder van onderwijs, met de vraag of hij de onderwijs-voorlichting van Rotterdam wilde gaan doen.

Zijn afscheid van de journalistiek heeft hij zelf gemotiveerd door zijn doofheid. Reeds vanaf zijn twintigste jaar had hij last van een slechter wordend gehoor, een probleem voor iemand van zijn vak. In welke mate zijn doofheid bepalend is geweest voor de loop van zijn carrière, is echter moeilijk vast te stellen. Als jeugdig journalist had Loek in 1953 voor de eerste keer een gehoorapparaat. Kort daarna moest hij er continu een dragen.

Elfferich had als persman een goede antenne voor wat als eigentijds werd beschouwd. In een tijd dat een 'ombudsman' nog iets nieuws was afficheerde hij zich, het was augustus 1972, als 'Nederlands eerste ombudsman voor het onderwijs'. Hij ruilde daarmee zijn baan als onderwijsredacteur bij de Sijthoff-pers in voor een ambtenarenbestaan. Zelf zag hij zijn nieuwe betrekking 'als een soort schakelfunctie tussen bevolking en overheid'⁵). De term 'ombudsman' voor zover die op Loek betrekking had is snel in onbruik geraakt en vervangen door 'bestuursassistent'. Het fenomeen 'bestuursassistent van het college van b. en w.' heeft zijn grootste bloei gekend in de jaren van burgemeester André van der Louw. In die functie redigeerde Loek brieven, stelde hij agenda-punten op en schreef hij artikelen, waarbij zijn politiek-progressieve opstelling hem moeiteloos de juiste toon deed vinden. Loek was een vlot schrijver die voor de door hem bewonderde burgemeester menige speech heeft gemaakt. Intussen was Loek goed ingevoerd in het Rotterdamse onderwijswereldje. Hij had een uitstekend contact met vooral de lagere scholen en kende bijna alle schoolhoofden persoonlijk. Toen wethouder Van der Ploeg de stadsvernieuwing uit het slop ging halen, waarmee hij de gemeente

Rotterdam een voorbeeldfunctie bezorgde, ging Loek gedeeltelijk mee. Voor de helft van zijn tijd bleef hij onderwijs doen en voor de andere helft stortte ook hij zich op de stadsvernieuwing. Later trad er nogmaals een verschuiving in zijn werkterrein op, toen hij zich steeds meer ging bezighouden met het onderzoeken van en het publiceren over onderwerpen uit de oorlogsgeschiedenis.

Ik neem aan dat deze taak, die hij zichzelf had opgelegd, ook te maken had met de omstandigheid dat hij ambtelijk wat aan de zijlijn was geraakt. De verwijdering tussen hem en de in 1982 aangetreden burgemeester Peper heeft Loek zich nogal aangetrokken. Na 1990 toen de burgemeester zelf een moeilijke periode doormaakte, zocht hij zich met Loek te verzoenen. Deze was daar dankbaar voor.

Bij de invoering van de bestuursdienst en de daarmee samenhangende reorganisatie verviel zijn betrekking ten stadhuize. Door de nare omstandigheid, dat zijn vrouw wegens een slopende ziekte inmiddels buitenshuis verpleegd werd, was vervroegd uittreden voor hem geen aanlokkelijke keuze. Het gelukte Loek zijn ambtelijk dienstverband in 1991 onder te brengen bij het Gemeentearchief. Als uitvloeisel van deze connectie nam Loek op zich de papieren van burgemeester Peper te ordenen. Daar was hij mee bezig toen hem in het laatste stadium van zijn ziekte, die zich kort voor de dood van zijn vrouw⁶⁾ had geopenbaard, de kracht ging ontbreken om dit werk te voltooien. In de overlijdensadvertentie namens het stadsbestuur werd hem om zijn verdiensten onbekrompen hulde bewezen.

De advertentie noemde speciaal 'zijn inlevingsvermogen en belangstelling voor Rotterdammers'⁷⁾. Deze eigenschappen waren in 1980 duidelijk aan het licht gekomen. In dat jaar was op indrukwekkende wijze herdacht dat 40 jaar tevoren het bombardement had plaats gehad. Er was een grootse manifestatie in De Doelen geweest, die door Harry Hofmeester, hoofd van het bureau Promotie en Evenementen, in samenwerking met Loek was voorbereid. Het bijzondere van de bijeenkomst was dat de vroegere slachtoffers van het bombardement eindelijk de kans kregen om met mensen die indertijd in dezelfde straat hadden gewoond en die door hetzelfde lot waren getroffen, contact te hebben. De krant schreef over 'een manifestatie zo stijlvol en indringend, zo perfect georganiseerd, als we zelden in Rotterdam hebben meegeemaakt'⁸⁾. Tezelfdertijd was Loek ook een sleutelfiguur in de voorbereiding van het eveneens lovend beoordeelde 'Bombarde-

ment'-project voor de scholen, waarbij werd samengewerkt door schoolmeesters, Schooladviesdienst, Stichting Musische Vorming en Gemeentearchief.

Door de manifestatie over het bombardement van 14 mei 1940 is Loek op het idee gebracht om zelf te gaan onderzoeken wat er waar was van de gangbare opvattingen betreffende het bombardement. De directe aanleiding was een studie van R.V. Jones, waarin werd vastgesteld dat de Duitse luchtmacht reeds in 1940 een grote beheersing van de radiotechniek bezat. Loek bedacht dat dit zou kunnen betekenen dat de Duitsers tot dan toe gelogen hadden over het bombardement. Zij hadden beweerd dat het niet afgelast had kunnen worden, omdat de radioverbinding met de bommenwerpers verbroken was geweest. Met de duidelijke ambitie om zijn naam op dit terrein te vestigen, besloot Loek de waarheid inzake de strijd om Rotterdam aan het licht te brengen.

De publikatie die zijn onderzoeksresultaten bevat kwam uit in 1983 onder de pretentieuze titel: *Eindelijk de waarheid nabij*⁹⁾. Het boek las als een aanklacht, waarin de misleidende en bedrieglijke Duitse beweringen én de tekortschietende behandeling ervan door Nederlandse auteurs aan de kaak werden gesteld. De eersten, zo meent de auteur, bedreven een misdaad, de laatsten 'slordig vakmanschap'. De stelling van het werk is dat Rotterdam moedwillig en zonder terughouding is gebombardeerd en dat het nooit in de bedoeling heeft gelegen de stad op het laatste moment te redden¹⁰⁾.

Dit boek bracht Loek landelijke bekendheid. Hoewel er kritisch over werd geschreven, was er ook veel waardering voor. Er werden allerlei weinig of niet bekende bijzonderheden over de voorbereiding en uitvoering van het bombardement in naar voren gebracht. Het verhaal dat de Duitsers de catastrofe hadden willen voorkomen door het afsteken van rode lichtkogels werd er fel in bestreden. Zonder het toen nog met schriftelijk bewijs te kunnen staven, was de schrijver van mening dat de seinkogels alleen bedoeld waren geweest om de bombarderende piloten te laten weten dat op die plaats geen vijandelijke maar bevriende troepen zaten. De signalen zouden nooit de bedoeling gehad hebben het bombardement af te gelasten. Dat het besluit tot bombarderen vanaf het begin onwrikbaar was, is ondanks de moeite die Loek heeft gedaan om dit aannemelijk te maken, niet algemeen aanvaard. Moeilijk op te lossen blijft namelijk de vraag: waarom de bommenwerpers die over Rotterdam-Zuid kwamen aanvliegen en die na enkele bommen te

hebben afgeworpen met bombarderen zijn opgehouden, niet gewoon waren doorgedaan toen zij boven vijandelijk stadsgebied verder vlogen¹¹⁾?

De ondertitel van het boek spreekt behalve van analyses ook van emoties. Die waren er voor Loek en zijn vrouw, die hem bij zijn onderzoekingen trouw terzijde heeft gestaan, genoeg geweest. Zelf had hij met een pan over zijn hoofd, tegen eventueel rondvliegend puin, het bombardement in Blijdorp meegemaakt, uitgerekend op de dag dat hij acht jaar werd. Tini had samen met het gezin waarvan zij deel uitmaakte het ouderlijk huis verlaten, wat maar goed was ook, omdat het na de catastrofe niet meer overeind stond.

Uitstalling van te veel emotionaliteit viel bij de wetenschappelijke critici niet in goede aarde. Er waren in het boek echter veel nieuwe gegevens verwerkt, reden dat de emoties door de meeste lezers voor lief werden genomen. De beschrijving van de plekken waar Hitler zich in de meidagen ophield is interessant. Om uit diens verblijf in de Führerbunker te Münstereifel zonder enig hard bewijs Hitlers minutieuze leiding ook van de strijd om Rotterdam te construeren, gaat te ver.

Voor de stadsgeschiedenis van belang is Loeks ontdekking van de werkelijke plek op het Noordereiland waar de commandant van het Duitse 39ste legerkorps zijn tijdelijk hoofdkwartier inrichtte, namelijk een voormalige ijssalon aan de Prins Hendrikkade naast de Rotterdamsche Bank.

Interessant is de vermelding van de textielsignalen en hakenkruisvlaggen, die op de ochtend van de 14de mei in een deel van Rotterdam-Zuid en op het Noordereiland waren uitgelegd. Hadden deze de bedoeling het treffen van eigen troepen te voorkomen, en dat hadden ze, dan is toch weer niet duidelijk, waarom door generaal Schmidt in een zekere paniek rode seinkogels werden afgeschoten? Misschien toch om de bommenwerpers van bombarderen af te houden?

Elfferich ontkent het bestaan van een uitwijkdoel, critici echter hebben erop gewezen dat op diezelfde middag de in de buurt van Strijen neergekomen bommen, mogelijk de bommen waren die boven Rotterdam waren vastgehouden door het eskaderdeel Höhne. Dan zou er dus wèl een uitwijkdoel zijn geweest¹²⁾.

Loek is er stellig van overtuigd dat de hoogste Duitse bevelsinstantie(s) slechts één ding beoogde(n): Rotterdam bombarderen. De opzettelijkheid zou later door de Duitse propagandamachine met succes zijn verdoezeld. Deze 'mythe van de Nazi's' heeft toch

bij de Nederlandse historici ingang gevonden. Hierover maakte Loek zich behoorlijk boos. Of het bombardement via de boordradio gemakkelijk had kunnen worden voorkomen, zoals hij betoogde, lijkt achteraf niet meer objectief vast te stellen. Loek slaagde er in ieder geval niet in hiervan zijn kritische lezers te overtuigen.

Prof.dr. L.de Jong en Aad Wagenaar, die eerder over het bombardement schreven, spreken welbewust niet van opzet, maar van misdadige zorgeloosheid aan Duitse kant. Loek is daarentegen zeer beslist in zijn stellingname dat het bombardement een bewuste oorlogsmisdaad was, te verklaren als een logisch uitvloeisel van het verderfelijke systeem dat in Duitsland de toon aangaf.

In 1987 meende Loek het document te hebben gevonden, waarmee hij kon bewijzen dat de rode lichtkogels uitsluitend bedoeld waren om de bemanningen van de bommenwerpers er op attent te maken waar de eigen troepen zaten. Dit bewijs werd door dr. L.de Jong aanvankelijk geaccepteerd, maar later afgewezen. Loek zou de inhoud verkeerd hebben geïnterpreteerd¹³). Mij leek de betekenis die Loek aan het document hechtte juist en waarom het anders moet worden opgevat, blijkt niet. Inderdaad vormde dit document, dat in een landelijke perscampagne door Loek met veel ophef was gepresenteerd, 'de hoeksteen onder zijn stelling dat de Duitsers nooit anders van plan zijn geweest dan Rotterdam plat te bombarderen'¹⁴). De fundamentele opvatting dat aan Duitse kant een duivelse opzet tot het vernietigen van de stad aanwezig was, wordt in het algemeen ook als te speculatief afgewezen, maar diverse onderdelen van *Eindelijk de waarheid nabij* zijn toch erkend als belangrijk voor de kennis van het bombardement¹⁵).

Waar hij ook erkenning voor heeft gevonden is zijn gedetailleerd onderzoek naar de personen die voorkomen op de zogenaamde 'Fahndungsliste Holland'¹⁶). Een lijst van te arresteren personen, die allen geacht werden Duitsvijandig te zijn, tot Loek aantoonde dat er mensen met pro-Duitse sympathieën op voorkomen¹⁷).

Zonder dat Loeks naam wordt vermeld lijkt het waarschijnlijk dat zijn betogen dr. L.de Jong ook aanleiding hebben gegeven terug te komen op zijn opvatting, dat er tijdens het bombardement alleen brisantbommen zijn gebruikt¹⁸).

Wat Loeks levenswerk had moeten worden, zijn volgende en laatste boek, wordt helaas algemeen als mislukt beschouwd. Kan een roeping te laat komen? In het geval van Loek ben ik geneigd deze vraag met ja te beantwoorden. Om 45 jaar na dato nog de be-

wijzen bij elkaar te willen brengen voor een stelling, waarvan te verwachten is dat er weinig contemporaine schriftelijke bronnen over te vinden zijn, was een driest besluit. Hij wist dat hij voor het leveren van het historische bewijs van mondelinge getuigenissen gebruik zou moeten maken. Dat heeft hij dan ook gedaan en met grote inzet. Maar hierdoor en door welbewust tegen heersende wetenschappelijke opvattingen in te gaan¹⁹⁾ heeft hij zoiets als een sprong in het duister gewaagd.

De vingeroefeningen voor het grote werk werden in tientallen artikelen in Het Vrije Volk gedaan. Overigens ook een manier om mensen aan het praten te krijgen. Dat is hem als geboren journalist dan ook gelukt. Hoeveel echter zijn de getuigenissen waard van mensen die ruim veertig jaar later worden ondervraagd? Welke mechanismen van vertekening en puur vergeten kunnen dan in het spel zijn? In hoeverre heeft latere ervaring en lectuur een waarneming bijgekleurd? Hoe betrouwbaar is de tijdsvolgorde van gebeurtenissen die men op zichzelf nauwkeurig heeft onthouden? Alleen maar kwesties die een zeer zorgvuldig omgaan met dit soort getuigenissen vereist, zoals het stellen van kritische vragen en het confronteren van de ene getuige met door anderen aangedragen feiten. Een methodische door de technieken van 'oral history' bepaalde werkwijze heeft Loek helaas niet toegepast. De absoluteheid van zijn uitspraken, ook als ze gebaseerd zijn op voor historisch bewijs onvoldoende of volstrekt onkritisch gebruikt materiaal, typeert de mislukking van zijn grote onderneming. Deze kan tragisch worden genoemd, omdat ze de uitweg had moeten worden uit een dieptepunt in zijn ambtelijke carrière. Tragisch ook omdat hij er in jarenlange arbeid ontzettend veel in had geïnvesteerd. Zelf noemde hij het boek resultaat van tien jaar onderzoek met journalistieke instelling en middelen, en neerslag van gesprekken die hij vanaf 1983 gevoerd had met meer dan 400 getuigen.

Opschudding heeft Loek met dit boek, dat hem in zijn laatste levensjaren bijna tot een obsessie was geworden, zeker verwekt. Het hoofdthema wordt in de drie woorden van de titel exact weergegeven: *Rotterdam werd verraden*²⁰⁾. Het boek heeft geheel het karakter van een verzameling losse artikelen en is daardoor verward van compositie. Loek probeert erin te bewijzen dat in Rotterdam al vóór de oorlogsdagen een omvangrijke vijfde colonne actief was en dat de verraders de overval op de stad zorgvuldig hadden voorbereid. Al heel weinig aannemelijk is de suggestie dat Rotterdam al ver vóór het uitbreken van de oorlog was uitgekozen

door de hoogste politieke en militaire instanties in Duitsland om de sleutelrol te vervullen, die de stad in mei 1940 ook inderdaad vervuld heeft. De reden zou zijn geweest dat de Duitsers op Rotterdam de uitwerking van een terreurbombardement wilden testen. Behalve Duitse generaals was het vooral Hitler die zo'n bombardement wenste, omdat hij toen al de gedachte zou hebben gehad om van Rotterdam de grote havenstad van West-Europa te maken, die Londen naar de kroon zou steken. Een nieuwe schepping, die het beste na omvangrijke kaalslag tot stand kon komen. Deze verzochte samenhang vormt de hoofdlijn van het boek²¹).

Wat Loek in dit boek heeft geprobeerd is de suggestie uitwerken die Jan Rogier in 1970 deed in een boekbespreking naar aanleiding van L. de Jongs *Het Koninkrijk*. . . deel 3. Daarin wordt deze auteur verweten zijn opvatting over het ontbreken van een vijfde colonne in 1940 te hebben bewezen op grond van het feit dat er voor de meeste geruchten geen bewijzen gevonden konden worden. 'Het niet vinden van bewijzen wettigt niet de conclusie dat het dan ook niet waar is'²²). Loek heeft de geruchten weer opgeroepen bij de lezers van zijn artikelen. Die geruchten betroffen vooral de aanwezigheid van in 'Jodenkisten' en schepen 'verborgen wapens' vóór 10 mei en schietpartijen van Duitse of Duitsgezinde burgers in het noordelijk stadsdeel in de eerste oorlogsdagen. In zijn beeld van een grootschalig opererende vijfde colonne heeft Loek alle informatie van zijn getuigen proberen in te passen. Dit gaat zover dat men op den duur de indruk krijgt dat alles met alles samenhangt. Waar veel veronderstellingen niet door bewijzen worden hard gemaakt, blijft Loek steken in speculaties die bij kritische lezers nogal wat irritatie hebben gewekt.

De zaken die hij rond het hoofdthema aan de orde stelt zijn zeer uiteenlopend. Ongetwijfeld heeft hij daarbij ook nieuwe gegevens te melden. Ik noem er enige. Interessant is te vernemen dat Rotterdam in 1940 een Duitse kolonie had van 6000 personen. Wat Loek over de internering van de Duitsers en N.S.B.ers in de meidagen in Rotterdam schrijft is ook belangrijk en resultaat van eigen archiefonderzoek: aantallen gedetineerden, plaatsen waar zij werden ondergebracht, aantal dat is omgekomen en waar ze zijn begraven.

De door Loek in het Politiearchief gevonden lijst van in Rotterdam wonende leden van de NSDAP mag dan wel geen bewijs leveren voor het werk van een mogelijke vijfde colonne, maar is toch van belang. Hetzelfde geldt van door hem in adresboeken, bevolkingsregister en archieven gevonden gegevens over namen, die op

deze lijst voorkomen. Hij telde 280 personen te Rotterdam die reeds vóór de Duitse inval lid waren van de Nazi-partij en 20 die er onmiddellijk na de capitulatie bij kwamen. Dat macht en baantjes in bezet Rotterdam verdeeld werden onder een aantal van deze partijleden is op zichzelf niet opzienbarend, maar wordt wel gedocumenteerd door het minutieuze onderzoek dat Loek ernaar heeft verricht.

Verdienstelijk is ook wat hij heeft uitgezocht over C.D.H. Dijkhoorn, commandant van het Depôt Vaartuigendienst van de Koninklijke Landmacht. Hoe die zijn eenheid van duizend man heeft verhinderd aan de verdediging van de stad deel te nemen en hoe hij zich met zijn staf op 13 mei zelfs geheel aan het strijdtoneel onttrok.

Er is nog wel meer nuttigs uit het boek te halen. Historici zullen dat te zijner tijd zeker doen. Waarmee ik niet wil zeggen dat de kritiek het in grote lijnen verkeerd heeft beoordeeld. Dat de critici ongelijk hadden stond echter voor Loek als een paal boven water. Het geloof in de juistheid van de door hem betrokken stellingen heeft hij niet opgegeven. Hij bleef er tot het einde toe van overtuigd en ook tot discussie bereid. Dat de discussie over zijn thema's doorging, moest bij hem wel het besef wekken, dat hij het laatste woord over die twee hete hangijzers, 'het bombardement' en 'de vijfde colonne', niet had gesproken. Het typeert zijn - door hemzelf gewraakte - positie als amateur-historicus dat hij werkelijk gemeend heeft het historisch debat op deze punten tot een definitieve oplossing te kunnen brengen.

De verbeterheid waarmee hij zich in zijn onderzoek had vastgebeten leidde hem soms tot fanatisme en onverdraagzaamheid ten opzichte van 'andersdenkenden'. Als men zijn laatste boek met die toon van gelijkhebben-tot-elke-prijs leest, zou men bijna vergeten hoe de schrijver in de dagelijkse omgang was. Voor zover ik hem heb gekend - een ervaring die ik met heel veel anderen deelde - was hij een goed-gehumeurde, positief ingestelde, gevoelige man met veel gevoel voor humor en een grote belangstelling en hartelijkheid voor zijn medemensen. Loek was wat je noemt een aardige man, maar met een grote behoefte iets groots te presteren, dat wél.

NOTEN

1) Jan Meijer, Loek Elfferich praat met paarden, in: *Het Vrije Volk* 13 januari 1977.

2) Veel van deze biografische gegevens zijn ontleend aan een op 5 maart 1987 door A. van der Struijs afgenomen interview (Geluidscollectie Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam).

3) Het boek is in een tweede editie verschenen onder de titel: *'Paarden hebben benen'*, zie noot 1.

4) Zie noot 1.

5) Peter van der Hoest, Vraaggesprek met L.Elfferich in: *Rotterdamsch Nieuwsblad* 23 september 1972.

6) Zij overleed op 16 december 1991.

7) NRC Handelsblad 10 december 1992.

8) Cor Docter, Rotterdam Centraal, in: *Rotterdams Nieuwsblad* 20 mei 1980.

9) Loek Elfferich samen met Tini Elfferich-Lezer, *Eindelijk de waarheid nabij. Analyses en emoties naar aanleiding van het bombardement op Rotterdam* (Den Haag 1983).

10) Bespreking van 'Eindelijk...' door A.Korthals Altes, in: *NRC Handelsblad* 3 december 1983.

11) Ard Fey, Zoetermeer, ingezonden stuk in *Trouw* 19 mei 1987.

12) A.P.de Jong en A.Korthals Altes, Zo'n 15 van de 90 toestellen namen in mei 1940 deel aan de aanval op Hoeksche Waard, in: *NRC Handelsblad* 17 mei 1986.

13) L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 13 Bijlagen (Leiden 1988) 93.

14) Gerard Mulder, Loek Elfferich, in: *De Journalist* 29 januari 1993.

15) Gerard Mulder, De val van Rotterdam. Elfferich en de betrouwbaarheid van ooggetuigen, in: *NRC Handelsblad* 14 april 1990.

16) L.de Jong, *Het Koninkrijk. . .*, deel 13 Bijlagen, 90.

17) G.Mulder constateert dat de betekenis van deze lijst daarmee nog niet opgehelderd is; zie noot 14.

18) ' . . .er zijn aanwijzingen dat op Rotterdam wel degelijk ook brandbommen afgeworpen zijn', schrijft L.de Jong in *'Het Koninkrijk. . .'*, deel 13 Bijlagen, 93.

19) L.de Jong, *De Duitse vijfde colonne in de Tweede Wereldoorlog* (Arnhem - Amsterdam 1953).

20) Loek Elfferich, *Rotterdam werd verraden* (Rotterdam - Abcoude 1990).

21) Samengevat met behulp van de boekbespreking door G.Mulder; zie noot 15.

22) Het betreft zijn artikel in *Vrij Nederland* van 4 april 1970, dat uitvoerig geciteerd wordt in: *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 14 Reacties, eerste helft, red. J.Th.M.Bank e.a. (Den Haag 1991), 171-175. De geciteerde regel drukt een gedachte uit die Jan Rogier ontleende aan Prof. Jan Romein (blz 175).